

ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ

ΥΓΙΟ

ΛΕΩΝΙΔΟΥ ΙΩΑΝ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΟΥ

ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΝ ΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚῃ ΣΧΟΛῃ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Α) Προεισαγωγικά.— Β) Θρησκευολογικά έπιτεύγματα.— Γ) Θρησκευολογία και Ίεραποστολή εν ταίς Θεολογικαίς Σχολαίς.— Δ) Σύγχρονος βιβλιογραφική ένημέρωσις.— Ε) Συνέδρια.

Α) Προεισαγωγικά.

1.—'Ως γνωστόν (1), οί άρχαιοί Έλληνες και Λατίνοι συγγραφείς (ιστορικοί, χρονογράφοι, γεωγράφοι, περιηγηται και θαλασσοπόροι), οί χριστιανοί Άπολογηται, οί έκκλησιαστικοί Συγγραφείς και οί χρονογράφοι, θαλασσοπόροι και περιηγηται τών μέσων χρόνων διέσωσαν άχρις ήμών πολυτίμους πληροφορίας περι τοϋ θρησκευτικού βίου (πίστεως, λατρείας, Ήθικής) τών προχριστιανικών και έξωχριστιανικών λαών.

Είς τó θρησκειακόν τοϋτο ύλικόν προσετέθησαν και τά πορίσματα τής νεωτέρας Ήπιστήμης εκ τής έρεύνης τοϋ θρησκειακού Συγκρητισμού, τοϋ Μανιχαΐσμου, τών μυστηριακών ανατολικών θρησκευμάτων και τών μεγάλων θρησκειακών προβλημάτων, άτινα από τοϋ ια΄ αΐωνος και έξής άπασχόλησαν σπουδαίως τήν Διανόησιν τής Δύσεως, εκδηλωθείσαν κατά διαφόρους τρόπους και τάσεις.

Άλλ΄ ή διαφώτισις τών από τής άρχαιότητος θρησκειακών πληροφοριών κατέστη δυνατή και τó θρησκειακόν ενδιαφέρον τής Εϋρωπαϊκής Διανοήσεως ανεξωπυρώθη από ις΄ αΐωνος και έξής, άφ΄ ότου ήρχισε να εισρέη εις τήν Εϋρώπην άφθονον θρησκειακόν ύλικόν από τής δια περιηγητών, ιεραποστολών και επιστημονικών άποστολών γνωσθείσης Γραμματείας και τοϋ πνευματικού καθόλου πολιτισμού τών λαών οϋ μόνον τοϋ μεσογειακού χώρου και τής έγγυς Άνατολής, αλλά και τής άπω Άνατολής και τής προκολομβιανής Άμερικής.

Είς τήν διεξεργασίαν τοϋ πολυγλώσσου τούτου πηγαίου ύλικού ένέκυψαν πρώτοι οί γλωσσολόγοι, έντατικώτερον μετά τήν ανακάλυψιν τών κλειδών τών αιγυπτιακής ιερογλυφικής και άσσυροβαβυλωνιακής σφηνοειδούς γραφών.

1. Πρός λεπτομερείας επί τών έφεξής έπιτι: Λεωνίδου Ιωάν. Φιλίππιδου, Ή Ίστορία τών θρησκευμάτων καθ΄ έαυτήν και έν τή Χριστιανική Θεολογία (Άθήναι 1938).

2.—Τὸ οὕτω γλωσσικῶς ἐπεξεργασμένον καὶ δι' εὐρωπαϊκῶν μεταφράσεων δοκίμων φιλολόγων πρὸς εὐρύτερους κύκλους παροχευθὲν πηγαῖον θρησκευτικὸν ἱλικόν, ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἐκείνου καὶ τοῦ ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν συζητήσεων τῶν μέσων χρόνων κατέστη πλέον τόσον πλούσιον, ὥστε αὐτομάτως ἀπεχωρίσθη ὡς ἴδιον ρεῦμα ἀπὸ τῆς ἐρεῦνης τῶν λοιπῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος καὶ ἀπετέλεσεν ἐν ἰδίᾳ κοίτῃ περιεχόμενον ἴδιου κλάδου τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ πνεύματος, ὅστις καλεῖται *Θρησκευολογία* ἢ *Γενικὴ θρησκευτικὴ Ἐπιστήμη* (*Science de la Religion, Science of Religion, Religionswissenschaft*). Αὕτη διακρίνεται εἰς τὸ ἀναλυτικόν (τὸ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ὀρολογίαν τοῦ Βέλγου θρησκευολόγου τοῦ παρελθόντος αἰῶνος *Goblet d'Alviella* καλούμενον : «*Hiérogographie*») καὶ περιγραφικόν (κατὰ τὸν αὐτόν : «*Hiérologie*») μέρος : τὴν *Ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων*—καὶ εἰς τὸ συνθετικόν θεωρητικόν ἢ φιλοσοφικόν (κατὰ *Goblet d'Alviella* : «*Hiérosophie*») μέρος : τὴν *Φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας* (*Philosophie de la Religion, Philosophy of Religion, Religionsphilosophie*).

Βοηθητικαὶ Ἐπιστήμαι, συνυπουργοῦσαι τῇ θρησκευολογικῇ, εἶναι : ἡ Γλωσσολογία, ἡ Φιλολογία, ἡ Ἀρχαιολογία, ἡ Ἱστορία, ἡ Ἐθνολογία, ἡ Λαογραφία καὶ ἡ Ψυχολογία, ἀφ' ἧς ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ἴδιος κλάδος : ἡ *Ψυχολογία τῆς θρησκείας* (*Psychologie de la Religion, Psychology of Religion, Religionspsychologie*).

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Θρησκευολογίας διεκτείνεται τοπικῶς μὲν ἐφ' ὅλην τὴν ἰδρόγειον, χρονικῶς δ' ἐπὶ πάσας τὰς ἱστορικὰς καὶ προϊστορικὰς περιόδους μέχρι τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ πλανήτου, δεδομένου ὅτι ἡ θρησκεία, ἅτε ἔμφυτος τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ⁽¹⁾, εἶναι ἰσῆλιξ τῷ ἀνθρώπῳ καί, διὰ τοῦτο, καθολικὸν γεγονός, ἀνεξαρτήτως τοῦ τρόπου ἢ τύπου, ὑφ' ὃν ἐκασταχοῦ καὶ ἐκάστοτε ἐκδηλοῦται.

Λίαν προσφυῶς ἐχαρκτηρισθῆ διὰ τοῦτο ἡ θρησκεία ὡς «*πρωτεναπόθεμα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς*» («*Uranlage der menschlichen Seele*»)⁽²⁾. Ὁ μέχρι τοῦδ' ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ κλάδου μὴ μνημονευόμενος, οὐχ ἤττον ἀσχοληθεὶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰς τὴν Ἱστορίαν

1. *Franz König*, *Der Mensch und die Religion*, ἐν : «*Christus und die Religionen der Erde*», hrsg. von D. Dr. Franz König, Bd. I (Freiburg 1951), σελ. 51 ἐξ., 62 ἐξ. *K. Jaspers*, *Psychologie der Weltanschauungen* (Berlin 1925), σελ. 184 ἐξ. *Eduard Spranger*, *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* (Halle 1930), σελ. 276. *M. Scheler*, *Vom Ewigen im Menschen*, I. Bd.: *Religiöse Erneuerung* (Leipzig 1923), σελ. 1.

2. *Rudolf Otto*, *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen* (Gotha 1927), σελ. 129. Τὴν ἰδιότητα ταύτην τῆς θρησκείας ὡς ἔννοιαν καὶ ὡς βίωμα ἐξετάζει ὁ *Otto* διεξοδικώτερον ἐν μεταγενεστέρᾳ ἐκδόσει τοῦ αὐτοῦ ἔργου του (¹⁷⁻²² αὐτόθι 1929), σελ. 147 ἐξ.

τῶν θρησκευμάτων Γάλλος θρησκευσιολόγος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος *Benjamin Constant*, ἐν τῷ περὶ τῆς θρησκείας ἔργῳ του (*De la Religion* 1,3) ἐτόνιζεν, ὅτι θρησκεία δὲν σημαίνει διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐξωτερικόν τι, συμπτωματικόν τι καὶ τυχαῖον, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸν βασικόν, τὸν θεμελιώδη νόμον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως («*loi fondamentale de la nature humaine*»). Ὁ ἄνθρωπος εἶναι *animal religiosum*, ἐκ φύσεως, κατὰ τὴν ἑσωτάτην αὐτοῦ συνολικὴν σύνθεσιν καὶ σύστασιν, θρησκευτικὸν ὄν, διατί; Διότι εἶναι πλάσμα τοῦ Θεοῦ καὶ αἰσθάνεται *implicite* πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ὡς ὄν λογικόν, τὴν ἐξάρτησιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ του διὰ τοῦτο ἢ καρδιά του στρέφεται πρὸς αὐτόν (*), «ὡς τὸ τέκνον πρὸς τὸν μαστὸν τῆς μητρός, ἥτις τὸ ἐγέννησε» (**).

Ταῦτα ὑπενθυμίζουσιν ὅσα ὁ Ἐπίκτιτος λέγει περὶ τῆς φύσει θρησκευτικότητος τοῦ ἀνθρώπου: «εἰ γοῦν ἀηδῶν ἤμην, ἐποίουν τὰ τῆς ἀηδόνος, εἰ κύκνος, τὰ τοῦ κύκνου. νῦν δὲ λογικός εἰμι· ὑμνεῖν με δεῖ τὸν θεόν. τοῦτό μου τὸ ἔργον ἐστίν, ποιῶ αὐτὸ οὐδ' ἐγκαταλείψω τὴν τάξιν ταύτην» (***) καὶ ὅσα ἡ νεωτέρα Βιολογία διδύσκει περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐνοστίκου ἐξ ἐπόψεως βιολογικῆς: ὅπως τὸ βρέφος, ἐκ τοῦ ἐνοστίκου τῆς αὐτοσυντηρήσεως κινουόμενον, κλαυθμηρίζει, ἀναζητοῦν τι, ὄντως ὑπάρχον: τὴν τροφήν (ἐὰν αὕτη δὲν ὑπῆρχε, τὸ ἔνοστικον δὲν θὰ κατηυθύνετο πρὸς αὐτὴν ἢ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἔνοστικον, πρὸς αὐτὴν κατευθυνόμενον), οὕτω καὶ ἡ ὑπαρξὶς θρησκευτικοῦ «ἐνοστίκου», ἥτοι ἐμφύτου θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἀποδεικνύει τὴν ὑπαρξίν τοῦ δι' ὃ τοῦτο ὑπάρχει καὶ τοῦ πρὸς ὃ τοῦτο κατευθύνεται, ἥτοι τοῦ Θεοῦ, ἢ πρὸς ὄν σχέσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι φυσική, εἶναι κατὰ βιολογικὴν συνάρτησιν φυσιολογική καί, διὰ τοῦτο, πανανθρωπίνη, καθολική (**).

Ἐπὶ τῇ βάσει ἱστορικῶς ἀπηκριβωμένων, ἥτοι πηγαίων ἀυθεντικῶν πληροφοριῶν ἢ Ἱστορία τῶν θρησκευμάτων, ἀποδίδουσα περιγραφικῶς τὰ γεγονότα ὡς ἐγένοντο, μετὰ τοῦ ἑσωτέρου αὐτῶν λόγου, κερδίζει καὶ προσφέρει ἀντικειμενικὴν εἰκόνα τοῦ διὰ μέσου τῶν αἰώνων θρησκειακοῦ βίου τῶν ἐπὶ μέρους λαῶν, ἐν τῷ πλαισίῳ τοῦ πολιτισμοῦ των, ἥτοι: τοῦ περιεχομένου τῆς θρησκευτικῆς των πίστεως, τῆς λατρείας των καὶ τῆς Ἡθικῆς των· οὕτω δὲ παρακολουθοῦσα τὴν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ πολυτρόπως ἐκδηλουμένην θρησκευτικότητα τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου, προσφέρει ἑαυτὴν ἢ Ἱστορία τῶν θρησκευμάτων ὡς θετικὴν καὶ ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἀπογείωσιν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θεωρητικῆς ἐρεῦνης τοῦ καθολικοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος ἐπὶ προσδιορισμῷ τῆς φύσεως αὐτοῦ, τῆς λειτουργίας του καὶ τῆς σημασίας του διὰ τὴν ζωὴν, μιᾷ λέξει: πρὸς φιλοσοφίαν τῆς

1. Παρὰ: *G. van der Leeuw*, *La Religion dans son essence et ses manifestations. Phénoménologie de la Religion* (Paris 1948), σελ. 674.

2. *F. Hettlinger*, *Apologie des Christentums* (Freiburg 1863), I, σελ. 373.

3. Ἀρριανοῦ τῶν Ἐπικτιτοῦ διατριβῶν A, ις', 20-21.

4. Πρβλ. τὴν σοφὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ διαπρεπέως Ἀκαδημαϊκοῦ, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου *Μαρίνου Γερουλάνου*, τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα ὡς βιολογικὸν γεγονός, ἐν τῷ περιοδικῷ: «Ἀκτινες», ἐτ. ΙΒ', τεύχ. 91, Ἀπριλ. 1949, σελ. 158-165.

θρησκείας. Ὅθεν αὕτη, ἀπὸ τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν δεδομένων ὡς ἀπὸ σταθεροῦ πεδίου ἀπογείωσσεως ἀφορμωμένη, ἔνθεν μὲν ἀνάγεται εἰς γενικὰ θεωρητικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς ἐννοίας καὶ οὐσίας τῆς θρησκείας, ἐτέρωθεν δὲ διερευνᾷ τὸ πνευματικὸν βάθος καὶ νόημα τῆς θρησκευτικότητος ἀτόμων καὶ λαῶν, τέλος δὲ συλλαμβάνει τὸ ἐξ ἐπόψεως θρησκειακῆς νόημα τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας, τὸ δι' αὐτῆς διῆκον καὶ ἀποτελοῦν τὸν λόγον (ratio) αὐτῆς, ἀνιχνεύουσα τὰ σχήματα καὶ τοὺς τρόπους, καθ' οὓς καὶ καθ' ἃ ἢ ἔξωφθάλμως διακυβερνῶσα τὸν κόσμον θεία Πρόνοια πραγματοποιεῖ ἐπὶ τοῦ ἀπεράντου ἱστορικοῦ πεδίου, διὰ ποικιλιωτάτων καὶ τῶν μᾶλλον ἀπιθάνων τροπῶν καὶ σχηματισμῶν, τοὺς τελικούς, σωτηριώδεις, τοὺς λυτρωτικούς Αὐτῆς σκοπούς⁽¹⁾, ὧν τὸ ἀπώτατον καὶ ἔσχατον τέλος, δι' οὗ θὰ συγκλεισθῇ τοῦ πλανήτου καὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἱστορία, σαφῶς προσδιώρισεν ὁ μόνος πρὸς τοῦτο Ἐνδεδειγμένος⁽²⁾.

Τὰ ἐπὶ μέρους θρησκευήματα διεκμελετῶνται, κατανοοῦνται καὶ ἀξιολογοῦνται πρῶτον αὐτοτελῶς, ἦτοι ἕκαστον καθ' ἑαυτό, εἶτα δὲ καὶ ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλληλα, κατ' ἐνδεχομένως ἀντιστοιχοῦς ἐκδηλώσεις των, ἐπὶ προσδιορισμῶ τῆς ἰδιοτυπίας ἑκάστου, ἥτις προβάλλει ἐκδηλος ἀπὸ τῶν προϋποθέσεων καὶ οὐσιωδῶν διαφορῶν, τῶν ἐγκρυπτομένων ὑπὸ τὰς φαινομενικὰς ὁμοιότητας. Ὅθεν ἡ σύγκρισις δὲν εἶναι σκοπός, ἀλλὰ μία τῶν μεθόδων ἀξιολογήσεως τῶν θρησκευμάτων καί, συνεπῶς, ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων ὡς συγκριτικῆς (Histoire comparée des religions, Comparative History of Religions, vergleichende Religionsgeschichte) δὲν εὐσταθεῖ, ἅτε μέρος μόνον καλύπτων τῶν μεθόδων ἐρεῦνης⁽³⁾.

1. Ὑποτύπωσιν τῆς ἀληθείας ταύτης πρβλ. εἰς τὸ χαρακτηριστικὸν πεντάστιχον, δι' οὗ παρ' *Ἐνριπίδῃ* συγκλείονται αἱ τραγωδίαι: Μήδεια, Ἄλκηστις, Ἄνδρομαχή, Βάκχαι καὶ Ἑλένη:

*«πολλὰ μορφαὶ τῶν δαιμονίων
ἦ (Μήδεια 1415):
πολλῶν ταμίαις Ζεὺς ἐν Ὀλύμπῳ,
πολλὰ δ' ἀέλπτως κραίνουσι θεοὶ
καὶ τὰ δοκηθέντ' οὐκ ἐτελέσθη,
τῶν δ' ἄδοκῆτων πόρον εὖρε θεός.
τοιόνδ' ἀπέβη τόδε πρᾶγμα».*

2. Ματθ. 14,24: «καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι» καὶ τότε ἤξει τὸ τέλος». Ἰω. 10,16: «καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐν τῆς αὐτῆς ταύτης κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι» καὶ γενήσεται μία ποιμνῆ, εἰς ποιμνῆν», ἵνα πληρωθῇ ἡ προφητεία *Ἡσαίου* 55,5: «ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται», (Γεν. 48,10): «καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνῶν».

3. Ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐπιθι: *Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, ἔνθ' ἀν. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων ὡς Ἐπιστήμη (Ἀθήναι 1935) καὶ τὰς συγκριτικὰς

Β) Θρησκευολογικὰ ἐπιτεύγματα.

2.— Τὰ σπουδαιότερα τῶν μέχρι τοῦδε θρησκευολογικῶν ἐπιτευγμάτων εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Εἰς λαοὺς ἀρχαίων περιοχῶν τῆς ὑδρογείου, οἵτινες εἶναι ὑπολείμματα παμπάλαιότατων λαῶν πρωτογονωτάτου ἀφρητριακοῦ πρωτοπολιτισμοῦ, διεπιστώθη ἐθνολογικῶς καὶ ἐβεβαιώθη θρησκευολογικῶς, διὰ τῆς «ἐθνολογικῶς ἠδραιωμένης θρησκευολογίας» («ethnologisch fundierte Religionswissenschaft») (1), αὐτοτελῆς καὶ ἐνδογενῆς πίστις εἰς Ἐν ὕψιστον Ὄν, εἰς Ἐνα ὕψιστον Θεόν, ἥτοι σαφῆς καὶ διαυγῆς *μονοθεϊσμός* (2).

Τὸ Ὄν τοῦτο, ὁ ὕψιστος Θεός, νοεῖται ὡς δημιουργὸς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναστρεφόμενος μετ' αὐτοῦ ἐν προσωπικῇ ἐπικοινωνίᾳ κατὰ τὴν ἀρχικὴν παραδεισίον ἐποχὴν, πατὴρ τῶν ὄντων, προνοητῆς καὶ κυβερνήτης τοῦ κόσμου, παντοδύναμος, πανάγαθος καὶ ἀγαθοδότης, νομοθέτης καὶ φρουρὸς τῆς ἐν τῷ σύμπαντι φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, ἀναποδότης ἐκάστω κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Δὲν ὑπενθυμίζουσι ταῦτα τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς χριστιανικαῖς Δογματικαῖς :

Ἡ διαπίστωσις αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς «ἡ σπουδαιότατη ἀνακάλυψις τοῦ 20οῦ αἰῶνος» διὰ τὴν Ἐθνολογίαν, τὴν Θρησκευολογίαν, τὴν Ἱστορίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν Ἱστορίαν καθόλου τοῦ πολιτισμοῦ (3).

β) Σαφῶς μονοθεΐζουσαι ἐκδηλώσεις διεπιστώθησαν ὑπὸ ποικίλους τύπους καὶ τρόπους εἰς πάντα τὰ πολυθεϊστικὰ θρησκευήματα, ἰδίᾳ δ' ἐν ταῖς θεολογίαις αὐτῶν, νοούσαις τοὺς πολλοὺς ἐνωνύμους καὶ ἐμόρφους θεοὺς, τοὺς ἀπεικονιζομένους ἐν τῇ εἰδωλουργίᾳ, ὡς ὑποστασιώσεις καὶ θεοποιήσεις τῆς ὑπερθέου ἐννοίας καὶ Οὐσίας τοῦ ἀμόρφου καὶ ἀωνύμου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀνειδώλου ἢ ἀνεικονίστου Ἀπολύτου Ἐνός, τοῦ ὄντως Ὄντος,

ἐργασίας: *Τοῦ αὐτοῦ*, Die «goldene Regel» religionsgeschichtlich untersucht (Leipzig 1929). Religionswissenschaftliche Forschungsberichte über die «goldene Regel» (Athen 1933). Τὸ ὕψιστον ἠθικὸν ἰδεῶδες κατὰ Βουδδάν (Ἀθῆναι 1936). Das Liebesprinzip im Buddhismus und im Christentum (Athen 1938).

1. Κατὰ τὴν προσφυᾶ ἔκφρασιν τοῦ *Wilhelm Koppers*, Der historische Gedanke in Ethnologie und Religionswissenschaft, ἐν: «Christus und die Religionen der Erde» (ἴδε ἄνωτέρω), I, σελ. 79.

2. Τὰ πορίσματα τῶν μακρῶν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐρευνῶν, τῶν ἀποτεθσαυρισμένων εἰς τὸ πολῦτιμον πολύτομον (ἄχρι τοῦδε 9τομον: I—IX) ἔργον του: «Ursprung der Gottesidee» (Münster 1926 ἑξ.), συνοψίζει ὁ πολὺς *Wilhelm Schmidt*, Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte (Münster i. W. 1930), σελ. 15 εἰς δύο διαπιστώσεις: α) ὅτι ἡ πίστις εἰς Ἐνα ὕψιστον Θεὸν εὕρηται ἀκριβῶς κατ' ἐθνολογικῶς παμπάλαιότατοις λαοῖς καὶ β) ὅτι αὕτη εὕρηται παρὰ πᾶσι τοῖς ἐθνολογικῶς παμπάλαιότατοις λαοῖς. Πρβλ. καὶ *Wilhelm Koppers*, ἐν: «Christus und die Religionen der Erde» (ἴδ. ἄνωτέρω) I (1951), σελ. 124 ἑξ.

3. *Wilhelm Koppers*, ἐνθ' ἄν. I, σελ. 160.

τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ὁμιλεῖ πλέον ἀπεριφράστως ἡ θρησκευολογική Ἐπιστήμη περὶ μονοθεϊσμοῦ ἐν πολυθεϊσμοῖς, περὶ τοῦ μονοθεϊστικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (1).

γ) Ἀπὸ τῶν διαπιστώσεων τούτων ἀνετράπη (2) ἡ ἐξελικτικὴ θεωρία (Evolutionismus), καθ' ἣν ἡ πανανθρώπινη θρησκευτικότητα περιεγράφεται ὡς διανύσασα διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀνοιῶσαν γραμμὴν, ἥτοι ὡς ἀφορηθεῖσα ἀπὸ κατωτάτων μορφῶν πίστεως εἰς πολλὰ (ἀπὸ τοῦ θειοδυναμικοῦ προπαμψυχισμοῦ, ἀπὸ τοῦ παμψυχισμοῦ) καὶ ἄδρου πολυθεϊσμοῦ καὶ κατευθυνομένη ἀπὸ τῶν πολλῶν (δυνάμεων, πνευμάτων, θεῶν), διὰ μέσου ὄλων τελειότερων τύπων πίστεως, πρὸς Ἐνα Θεόν.

Ἐθνογραφικῶς διεπιστώθη καὶ θρησκευολογικῶς ἐβεβαιώθη, ὅτι ὅσον ἀναγόμεθα πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανήτου, τόσοσιν σαφεστέραν μονοθεϊστικὴν πίστιν ἀπαντῶμεν—ὅτι, ἄρα, ἡ ἀφετηρία τῆς ἀνθρωπίνης θρησκευτικότητος ὑπῆρξεν ἀποκλειστικὸς μονοθεϊσμός.

«Εἶναι πλέον γεγονός, ὅτι τὰ ἐπ' ὄψιν ἡμῶν ἐπιστημονικὰ πορίσματα, ἥτοι περὶ πάντων ἡ σχετικῶς διαυγῆς καὶ καθωρισμένη πίστις εἰς Ἐνα ὕψιστον Θεόν (Hochgottglaube) ἐν τῇ περιοχῇ ἀκριβῶς τῶν ἐθνολογικῶς παμπάλαιων λαῶν καὶ πρωτολαῶν, συνηγοροῦσι πράγματι καὶ ἀληθῶς ἐπ' εὐνοίᾳ τῆς διδασκαλίας περὶ ἑνὸς ἀρχικοῦ μονοθεϊσμοῦ (Πρωτομονοθεϊσμοῦ, Urmonotheismus) καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει περὶ τοῦ ἐναντίου, ἥτοι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν γνωστῶν θεωριῶν μιᾶς ἐξελικτικῆς θρησκευολογίας, αἵτινες πᾶσαι ἐναλλήλως χαρακτηρίζουσι τὴν ἰδέαν τοῦ Ἐνὸς ὕψιστου Θεοῦ ὡς τελικὸν προῖόν ἐξελίξεως καί, φυσικῶ τῷ λόγῳ, εἶναι ὑποχρεωμέναι νὰ πραγματεύονται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐπόψεως τὸ θέμα» (3).

Ὁ μονοθεϊσμός οὗτος ὀφείλεται εἰς ἀρχικὴν αὐταποκάλυψιν (Urselbstoffenbarung) τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ πλάσματά του, ἥτις ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητον εὔρημα καὶ πόρισμα τῆς Ἐθνολογίας, ἐξ ἴσου βέβαιον ὡς καὶ αἱ περὶ παραδείσου καὶ πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων σύμφωνοι παραδόσεις πάντων τῶν λαῶν, ἀπηχοῦσαι διὰ τοῦτο πραγματικὴν ἱστορίαν καὶ μόνον ἀπὸ ταύτης ἐξηγούμεναι (4). Τὸ πόρισμα τοῦτο τῆς Ἐθνολογίας, ἥτοι ἡ αὐταποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς παλαιότατους ἀνθρώπους («Selbstoffenbarung Gottes an die älteste Menschen»), ἀποτελεῖ σήμερον κτῆμα καὶ θέσιν τῆς θρησκευολογίας (5).

1. *Leónidas J. Philippidis*, *Monothéisme Primordial* (Athen 1952).

2. *Franz König*, *Der Mensch und die Religion*, ἐνθ' ἄν., I, σελ. 25 ἐξ.

3. *Wilhelm Koppers*, ἐνθ' ἄν., I, σελ. 155.

4. *F. Hellmich*, *Urgeschichtliche Theorien*, «Antike - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft», Bd. LXI (Wien 1931). *J. Feldmann*, *Paradies und Sündenfall* (Münster i. W. 1913), 485.

5. Πητῶς δέχεται τοῦτο ὁ Schmidt. Περὶ *Wilh. Koppers*, ἐνθ' ἄν., I, σελ. 129.

«Τὰ θρησκευοῦστικὰ γεγονότα ἀξιοῦσι μίαν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀρχῇ» (1).

Ἐκ τοῦ ἀξιώματος τούτου αἱ περὶ Θεοῦ ἀποδείξεις κερδίζουσιν ἔτι μίαν, νέαν ἀπόδειξιν, τὴν *θρησκευοῦστικὴν*: διότι ἡ αὐταποκάλυψις τοῦ Θεοῦ προῦποτίθησι τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ ὅστις ἐνεργεῖ, πρέπει νὰ ὑπάρχη. Τοῦτο ἐτόνισεν ἰδιαιτέρως ὁ Dr F. Lipowsky (2): «Τὸ πόρισμα, ὅτι ἡ Πρωτοθρησκεία (Urreligion) εἶναι Ἀποκάλυψις εἶναι σημαντικόν καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν περὶ Θεοῦ ἀπόδειξιν διότι δύναται διὰ τούτου νὰ συγκαταλεχθῇ αὕτη ἐν τῇ σειρᾷ τῶν περὶ Θεοῦ ὡς τῆς αἰτιώδους Ἀρχῆς ἀποδείξεων. Ἡ ἀπόδειξις αὕτη δύναται λογικῶς νὰ διατυπωθῇ περίπου οὕτω: Ἡ Πρωτοθρησκεία εἶναι μία πλήρους ἰσχύος καὶ κύρους θρησκεία, ἥτις, ὡς βεβαίως αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις τῶν ὑπολειμμάτων τῶν πρωτολαῶν, ὑπῆρξε. Πλὴν, ὁ πρωτοάνθρωπος δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσῃ αὐτὸς τὴν θρησκείαν ταύτην εἰς τὴν πληρότητα, ἀριότητα καὶ ἐνιαίαν αὐτῆς ὑφῆν, οἱ ἀποδεικνύονται ἐθνολογικῶς. Ἄρα πρέπει ἄλλος τις νὰ ἐδημιούργησεν αὐτήν. Καὶ ὁ δημιουργὸς οὗτος τῆς θρησκείας ἦτο αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ ἀποκαλυφθεὶς εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ γεγονὸς τῆς Πρωτοθρησκείας ἀξιοῖ λογικῶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ πρωτοθρησκεία αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐν ὅλῳ αὐτῆς τῷ πληρώματι, ἐν τῇ ὁλότητι καὶ τῇ ἰδιότητι αὐτῆς, ἄνευ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ» (3).

«Οὐ μόνον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ αἱ παραδόσεις τῶν ἐθνολογικῶς παλαιωτάτων ἀκριβῶς λαῶν διδάσκουσι πολυτρόπως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ» (4).

Σαφεῖς ἀπηχῆσεις τῆς πρώτης ἐκείνης παραδεισίου καταστάσεως τῆς ἀμέσου κοινωνίας τῶν πρώτων ἀνθρώπων μετὰ τοῦ Θεοῦ των, ὡς καὶ τῶν μετέπειτα γεγονότων (πτώσεως, κατακλυσμοῦ κλπ.), δι' ὧν εἰσέβαλεν εἰς τὸν κόσμον ἡ θλίψις, ὡς συνέπεια τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ (=τῆς «ἁμαρτίας»), εὗρηται ἐν ταῖς παραδόσεσι πάντων τῶν λαῶν, ἔτι σαφέστεραι καὶ ζωηρότεραι ἐν ταῖς τῶν πρωτογονωτάτων (5), ὅπερ σημαίνει, ὅτι αὗται ἀπηχοῦσιν ἀναμφισβήτητον ἱστορικὴν πραγματικότητα, τὴν πραγματικὴν ἀφρητριακὴν κατάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης Ἱστορίας (6), ἀποδεδειγμένην σήμερον καὶ γλωσσολογικῶς (7).

1. *Wilhelm Koppers*, ἔνθ' ἀν., I, σελ. 158.

2. *F. Lipowsky*, *Der historische Gottesbeweis und die neuere Religionsethnologie* (Lobnitz - Freudenthal 1938), σελ. 23.

3. Ἀτόθι, σελ. 89.

4. *Wilhelm Koppers*, ἔνθ' ἀν., I, σελ. 116.

5. *Wilhelm Koppers*, *Der Urmensch und sein Weltbild* (Wien 1949) καὶ *Τοῦ ἀνθρώπου, Der historische Gedanke in Ethnologie und Religionswissenschaft*, ἐν: *Christus und die Religionen der Erde*, (ἴδε ἀνωτέρω), I, σελ. 97. Ἀτόθι σελ. 126 ἐξ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς «παμπάλαιωτάτης καὶ ὄντως ἀνά τὸν κόσμον ὄλον διαδομένης παραδόσεως περὶ παραδείσου (παραδεισίου πρωτοποχῆς) καὶ πτώσεως εἰς ἁμαρτίαν».

6. *F. Hellmich*, σελ. 63: «Ὅτις ἢ ἄλλως φθάνομεν ἄρα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρξε κάποτε πραγματικῶς μία χρυσὴ ἐποχὴ».

7. Πρβλ. τὴν ἔξοχον γλωσσολογικὴν ἔρευναν τοῦ *Arnold Wadler*, *Der Turm*

Παράδειγμα τοιούτων ζωντανῶν παραδόσεων περί παραδείσιου μονοθεϊστικῆς καταστάσεως καὶ πτώσεως τῶν πρωτοπλάστων παρὰ τοῖς πρωτογονωτάτοις Πυγμαίοις Βαμβούτι τῆς Κεντρῶς Ἀφρικῆς⁽¹⁾ παρουσιάζει τόσην καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰς πρώτας σελίδας τῆς Βίβλου, ὥστε κριτικὴ ἔγκυρος νὰ προβαίη εἰς τὴν διαπίστωσιν: «ὅτι ἡ ἀφήγησις αὕτη, ὡς πολυάριθμοι πληροφοροί, ἅς ἀνευρίσκομεν παρὰ πολλοῖς ἄλλοις λαοῖς τοῦ κόσμου, συμφωνεῖ ἐν κυριωτάτοις σημείοις πρὸς τὴν ἀντιστοιχοῦν πληροφορίαν τῆς Γενέσεως, τοῦτο οὐδεμίαν χρεῖζει ἰδιαιτέρας ἀποδείξεως, βλέπει τις τοῦτο καὶ το ἀναγνωρίζει, ναί, ἀμέσως· δὲν θὰ ἐπετρέπετο δὲ νὰ θελήσῃ τις νὰ θεωρήσῃ τὰς πληροφορίας τῶν λαῶν τούτων τῆς γῆς ὡς προελθούσας ἀπὸ τῆς Βίβλου, τοῦναντίον: ἡ μόνη ὀρθὴ διάγνωσις εἶναι ἡ ἀναγωγὴ πασῶν τῶν ἐπὶ τῶν ἰδίων θεμάτων πληροφοριῶν τούτων, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν βιβλικῶν, εἰς πλαισιότητα κοινὴν πηγῆν, κατὰ τὸν πυρῆνα αὐτῶν, ὅπισθεν τοῦ ὁποίου ἴστανται ἱστορικαὶ πραγματικότητες»⁽²⁾.

Ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ μονοθεϊσμοῦ, κατ' ἐθνολογικὴν πάντοτε καὶ θρησκευολογικὴν διαπίστωσιν, ἐξέπεσεν ἡ ἀνθρωπότης εἰς πολυθεϊσμὸν διαφόρων τύπων· ἀλλ' εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του τὰ μυχιαίτατα διετήρησεν ἀείποτε ὁ ἄνθρωπος τὸ χάραγμα τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ καὶ ἀνεζήτηε Αὐτὸν ἀγωνιωδῶς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, ὄν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων⁽³⁾· ἀναζητῶν δ', ἔπλαττε διαρκῶς νέους θεοὺς, ἐθεοποιεῖ ὅ,τι ἐνόμιζεν ὡς ἐκδήλωσιν τοῦ Ἀναζητουμένου. Ὁ πολυθεϊσμός εἰς τὴν ἀπεραντον ποικιλίαν τῶν τύπων του οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἄλλ' ἢ ἡ τραγικὴ ἀποδείξις τῆς διὰ μέσου τῶν αἰῶνων ἀναζητήσεως τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ⁽⁴⁾. Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται αἱ ἐν τοῖς πολυθεϊστικοῖς θρησκευύμασι παρατηρούμεναι «ἀναλαμπαὶ» τῆς μονοθεϊστικῆς διαισθήσεως τῶν λαῶν, ἀνικνούμεναι καὶ μέχρι σαφῶν μονοθεϊστικῶν μεταρρυθμίσεων, οἷαι αἱ τοῦ Ζωροάστρου ἐν Περσίᾳ καὶ τοῦ Ἀμενόφιδος Δ' ἐν Αἰγύπτῳ.

Ἡ μονοθεϊστικὴ αὕτη ἐκ διαισθήσεως πίστις πολυθεϊστικῶν λαῶν ἔσχε τὴν λαμπροτάτην αὐτῆς ἐκδήλωσιν παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ὧν οἱ φιλόσοφοι, ἐξόχως θεολογήσαντες, ἔψαυσαν τὰ κράσπεδα τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ, τοῦ ὄντως Ὄντος, κλονίσαντες ἐκ βάθρων τὴν λαϊκὴν πίστιν εἰς τοὺς πολλοὺς θεοὺς καὶ τὴν παρεπομένην αὐτῇ εἰδωλολατρείαν.

Εἰς αὐτοτελὴ ἔργασίαν ἡμῶν («Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης») καὶ εἰς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον («Ἡ περὶ ἐνιαίας Ἀρχῆς τοῦ παν-

von Babel. Urgemeinschaft der Sprachen (Basel 1955), ἀναγομένην εἰς τὴν πρὸ τοῦ ἐπιμερισμοῦ τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης κοινότητος εἰς ἔθνη καὶ γλώσσας προβαβέλειον ἐποχῆν.

1. Παρὰ *Paul Schebesta*, *Religion der Bambuti* (1950), σελ. 165 ἔξ.

2. *Wilhelm Koppers*, ἐν: *Christus und die Religionen der Erde*, (ἴδε ἀνωτέρω). I, σελ. 128.

3. *Ψαλμ.* 41, 2.

4. *Leónidas J. Philippiadis*, *Monothéisme Primordial* (Athen 1952).

τὸς ἔννοια») προσάγαμεν πηγαίας ἀποδείξεις, ἀπὸ τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, περὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν περινοήσεως τοῦ ὄντως Ὄντος, τοῦ Ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ἀρκοῦμεθα μόνον νὰ παραπέμφωμεν εἰς τινὰς τῶν σχετικῶν συνθετικῶν ἐργασιῶν, ὑπενθυμίζοντες, ὅτι συστηματικὰ φιλοσοφικὰ ἔργα, καὶ δὴ ἀφιερωμένα εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας, διὰ μακρῶν πραγματεύονται τὰς θρησκευτικὰς γνώμας ἐνὸς ἐκάστου τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων:

B. de Borries, *Quid veteres philosophi de idololatria senserint* (Göttingen 1918).—*E. Caird*, *the Evolution of Theology in the Greek Philosophers* (London 1923).—*F. M. Cornford*, *Greek Religious Thought from Homer to the Age of Alexander* (London 1923).

C. Rostan, *Le idee religiose di Pindaro*, ἐν: «Bilychnis», 1914, σελ. 106-112.—*O. Schröder*, *Die Religion Pindars*, ἐν: *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*, 1923, 26/1, σελ. 129-152.

J. Rütger, *Der Eleatische Gottesgedanke und das ontologische Argument*, ἐν: *Philologisches Jahrbuch*, 1914, σελ. 200-211.

C. Ritter, *Platons Gedanken über Gott und das Verhältnis der Welt und des Menschen zu ihm*, ἐν: *Archiv für Religionswissenschaft*, 1919, σελ. 233-272, 466-500.—*P. E. More*, *The Religion of Plato* (Oxford 1921).—*C. Ritter*, *Platons Religiosität und Theologie*, ἐν: *Zeitschrift für Missionskunde und Religionswissenschaft*, 1921, σελ. 1-16, 33-48, 65-77.—*Olivier Reverdin*, *La religion de la cité Platonicienne* (Paris 1945).

A. Böhm, *Die Gottesidee bei Aristoteles auf ihren religiösen Charakter untersucht* (Köln 1915).

G. Körte, *Euripides, der Gottsucher und Prophet: Protestantenblatt* 1916, σελ. 541-545, 568-571, 597-602.

E. Hoffmann, *Die Religion der Stoiker*, ἐν: *Deutsche Literaturzeitung*, 1920, σελ. 331.

B. Latzarus, *Les idées religieuses de Plutarque* (Paris 1920).—*P. Geigenmüller*, *Plutarchs Stellung zur Religion und Philosophie seiner Zeit*, ἐν: *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum*, 1921, 47, σελ. 251-270.—*L. Valentin*, *L'idée du Dieu dans Plutarque*, ἐν: *Revue Thomiste*, 1914, σελ. 313-327.

Ἄλλὰ καὶ ὁ λαὸς ὁ Ἑλληνικός, ἀνικανοποίητος ἐκ τῶν πολλῶν θεῶν καὶ τῆς ὑπὲρ αὐτοὺς ἐξάρσεως τοῦ Διός, ἴδρυσεν τέλος πολλαχοῦ μὲν ἀγνώστοις θεοῖς βωμούς, ἐν Αθήναις δὲ βωμὸν τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ (1), ἀναχθεῖς

1. Πρὸβλ. *Ψ. Λουκιανοῦ* 594 (= Φιλόπατρις 9). *F. Max Müller*, *Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion* (Strassburg 1880), σελ. 113, πρὸβλ. καὶ σελ. 115 ἐξ.—*G. A. van den Bergh van Eysinga*, «Agnostos Theos», ἐν: *Nieuw Theologisch Tijdschrift*, 1914, σελ. 151-166.—*T. Birt*, «Ἀγνώστοι θεοὶ und die Areopagrede des Apostels Paulus», ἐν: *Rheinisches Museum*, 1914, σελ. 342-392.—*H. Böhlig*, *Der unbekante Gott*, ἐν: *Protestantenblatt* 1914, σελ. 423-428.—*H. Scholz*, *Die Ehrfurcht vor dem Unbekannten*, ἐν: *Preussische Jahrbücher*, 1918, 173, σελ. 1-18.—*C. S. Baldwin*, *God Unknown. A Study of the Adress of St. Paul at Athens* (Milwaukee 1920).—*Carl Clemen*,

οὕτως εἰς περινόησιν τοῦ ἀναζητουμένου Ἑπερθεοῦ, τοῦ Ἐνός Ἀληθινοῦ Θεοῦ. Τοῦτον ἠγγόνει, τοῦτον δὲν καθίστατο δυνατὸν ἐξ ἰδίων δυνάμεων νὰ γνωρίσῃ ὁ βαθύτατα θρησκευῶν ἐκείνος λαός (1), παρὰ ταῦτα ὁμως ἐπίστευεν εἰς αὐτὸν ἐκ βαθέων καὶ ἐξ ὀρθῆς θρησκευτικῆς διαισθήσεως ἐλάτρευεν αὐτὸν ἀνειδώλως καὶ ἀνωνύμως· διότι μορφὴν, συνεπῶς δὲ καὶ ἀπείκασιν ἐν τῇ τέχνῃ, καὶ ὀνόματα ἔχουσιν οἱ πολλοὶ καὶ τὰ πολλὰ πρὸς διάκρισιν ἀπ' ἀλλήλων· τὸ Ἔν, τὸ «ὄλως ἄλλο», τὸ μόνον «ὄντως Ὀν», «τὸ Ὀν καθ' αὐτό», ὁ Ἑπερθεος Εἷς, ὁ μόνος ἀληθινὸς Θεὸς οὔτε μορφὴν ἔχει οὔτε ὄνομα.

Τὸν ἐκ βαθέων πιστευόμενον τοῦτον Ἄγνωστον δὲν ὑπελείπετο εἰμὴ νὰ καταστήσῃ γνωστὸν αὐτὸς ὁ Θεός, αὐταποκαλυπτόμενος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως· διότι ἀληθῆς ἀποκάλυψις Θεοῦ ὑπάρχει μόνον ὅπου αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει ἑαυτόν. Τοῦτο συνέβη καὶ τότε. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ἔχων αὐτὸς τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀποκάλυψιν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ οὐρανοβάμων αὐτὸς καὶ θεόπτης, ἐτέλεσεν ἐν Ἀθήναις, ἐν αὐτῇ τῇ παλλούσῃ καρδίᾳ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολυθεϊσμοῦ, ἀποκαλυπτήρια τοῦ Ἄγνωστου· καὶ ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἦλθεν ὡς ἀπάντησις τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν μακροαίωνα ἀναζήτησίν Του ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς δρόσος τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν ἀνχμῶσαν γῆν καὶ ὑετὸς ἐπὶ πόκον, ὡς φῶς τοῖς ἐν σκότει, ὡς ἐπιβράβευσις τῆς θεοφιλοῦς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ ἀναφυγὴ ἀπὸ τῆς ἀγωνίας τῆς καὶ ἐπανάπαυσις ἐν τῷ γνωσθέντι Θεῷ τῆς. Εἰς τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο σημεῖον, καθ' ὃ ὁ Ἄγνωστος γίνεται γνωστὸς καὶ ἀποκαλύπτεται ἡ ταυτότης τοῦ Γνωσθέντος πρὸς τὸν τέως Ἄγνωστον, οἱ οὐρανοὶ οἰονεὶ προσκλίνουσι πρὸ τὴν Γῆν καὶ διανοίγουσι τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας ὁδὸν πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεόν.

δ) Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐν πολυθεϊστικοῖς θρησκευμασιν ἀγωνιώδη ἀναζήτησιν τοῦ Ἐνός, διεπιστώθη θρησκευολογικῶς *παγκόσμιος θεανθρωπικὴ προσδοκία*, ἀπὸ τοῦ ε' αἰ. π. Χ. καὶ ἐξῆς ἰδίᾳ, πολυτρόπως ἐκδηλωθεῖσα, ἥτοι ἰσχυρὰ νοσταλγία καὶ ἔμμονος προσδοκία τῶν λαῶν πρὸς ἐνανθρώπησιν τοῦ ἀγωνιωδῶς ἀναζητουμένου καὶ ἰσχυρῶς νοσταλγουμένου Θεοῦ. Ἡ κἀνοδος αὐτοῦ ἐν ἀνθρώποις καὶ ὑπὸ μορφῆν ἀνθρώπου ἐπιστεύετο καὶ ἀνεμένετο ὡς ἡ μόνη λογικὴ λύσις, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος, παρ' ὄλην τὴν ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς μονοθεϊστικῆς του διαισθήσεως, προσπάθειάν του νὰ φθάσῃ τὸν Ἄφθαστον, δὲν κατώρθου οὐδ' ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ τοῦτο. Τόσον δὲ βεβαία ἦτο ἡ ἀνθρωπότης, ὅτι θὰ κατήρχετο εἰς τὴν γῆν ὁ Θεὸς ὑπὸ μορφῆν ἀνθρώπου, ὥστε οἱ λαοὶ ἔπλαττον καὶ

Religionsgeschichtliche Erklärung des Neuen Testaments² (Giessen 1924), σελ. 290 ἐξ.— *Léonidas J. Philippidis*, *Monothéisme Primordial* (Athènes 1952).

1. Περβλ. *Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, Ἑλλάς πιστεύουσα (Ἀθήναι 1997).

ἔβιογράφουν φανταστικούς θεανθρώπους, λυτρωτὰς τοῦ κόσμου καὶ σωτῆρας. Ὁ δὲ θαυμαστότερον: οἱ μὲν λαοὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς μεσογειακῆς περιοχῆς προσεδόκων τὸν θεάνθρωπον Λυτρωτὴν ἐξ ἀνατολῶν, οἱ δὲ τῆς ἁπῶ Ἀνατολῆς ἐκ δυσμῶν οὕτως, ὥστε τοῦ κόσμου παντὸς τὰ βλέμματα προσέκλινον καὶ προσέβλεπον ἐκεῖ που πρὸς τὴν Παλαιστίνην!

Ἡ παγκόσμιος αὐτῆ θεανθρωπικῆ προσδοκία πληροῦται διὰ τῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ ἐπιφανείας τοῦ μόνου ἱστορικοῦ πραγματικοῦ Θεανθρώπου, τοῦ ἐν Ἐαυτῷ ἔχοντος ἅπαν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς (1) καὶ πολυτρόπως ἀποδείξαντος τὴν θεότητα Αὐτοῦ, ἀποκαλύψαντος δ' ἐν Ἐαυτῷ καὶ δι' Ἐαυτοῦ τὸν ἀναζητούμενον μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ὁ μόνος ἱστορικὸς θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός, ἡ προσδοκία τῶν ἔθνῶν (2), εἶναι ὁ μόνος ἐν Ἐφ καὶ δι' Οὗ ὁ ἄνθρωπος ἐπανευρίσκει τὸν Θεόν του, ἀναζητῆ καὶ ἀνακτῆ τὸν ἀπολεσθέντα παράδεισόν του μεθ' ὅλων τῶν γνωρισμάτων τῆς ἀρχικῆς ἐκείνης ἐν τῷ προπρωτικῷ μονοθεϊσμῷ παραδεισίου καταστάσεως. Ἐνανθρωπήσας ὁ Θεός, κατέστησε δυνατὴν τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, κατήλλαξε καὶ ἤνωσε τοὺς τέως διεστῶτας: Θεὸν καὶ ἄνθρωπον — ἤρε τὴν διὰ τοῦ χωρισμοῦ (=τῆς «ἁμαρτίας») ἐξ ὑπαιτιότητος τοῦ ἀνθρώπου εἰσβαλοῦσαν εἰς τὸν κόσμον θλίψιν μεθ' ὅλων τῶν συναρτημάτων της καί, συνεπῶς, κατέστη ὁ πραγματικὸς Λυτρωτὴς τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ μόνον ἐν τῇ μετὰ τοῦ Θεοῦ του κοινωνίᾳ ὁ ἄνθρωπος, τῇ ἐν Χριστῷ μόνον πραγματοποιουμένῃ, διατελεῖ λελυτρωμένος. Ὅθεν μόνον ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ, ἡ νέα αὐτῆ πραγματικότης, εἶναι ζωὴ παραδείσιος, ζωὴ κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ του, ζωὴ τοῦ φωτός, τῆς χαρᾶς, τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας, τῆς ἀθανασίας, τῆς Λυτρώσεως.

ε) Ἀποτέλεσμα τῆς μοναδικότητος ταύτης τοῦ Προσώπου τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ, ὡς τοῦ μόνου ἐν Ἐαυτῷ ἑνσαρκώσαντος καὶ δι' Ἐαυτοῦ ἀποκαλύψαντος τὸν νοσταλγοῦμενον καὶ ἀναζητούμενον Ἐνα ἀληθινὸν Θεόν, ὡς δωρησαμένου τὴν ἀληθινὴ Θεογνωσίαν καὶ ἰδρυσάμενου ἄρα τὴν μόνην ἀληθινὴν Θρησκείαν, τὴν ὄντως λυτρωσαν τὸν ἄνθρωπον, εἶναι ἡ *ἰδιοτυπία τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς θρησκευματος* καὶ ἡ ὅλων ἰδιαιτέρα θέσις αὐτοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν θρησκευμάτων.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἐν τῶν πολλῶν θρησκευμάτων, ἀλλὰ τὸ θρησκεῦμα, τ. ἔ. ἡ μόνη κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ πραγματοποιηθεῖσα ἀποκάλυψις τῆς ἀληθοῦς θρησκείας τοῦ ὄντως Θεοῦ ἐν τῷ ὄντως Θεανθρώπῳ Λυτρωτῇ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὐδ' εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς θρησκεία, ὑποκειμένη εἰς ἐξέλιξιν. Ὡσπερ ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς ἔχει ἐν Ἐαυτῷ τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος, τὸν ὅλον Θεόν, καὶ εἶναι ὁ ἴδιος ἢ Ἀλή-

1. Κολ. 2, 9.

2. Γεν. 48, 10.

θεια, ἡ μόνη καὶ πλήρης καὶ ὄλη, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῇ Θρησκείᾳ Του ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ τῆς Ἀληθείας εἶναι πλήρης καὶ δλοκληρωτικὴ καὶ τετελεσμένη, μὴ ὑποκειμένη εἰς ἐξέλιξιν καὶ συμπλήρωσιν.

Οὕτως ὁ Χριστιανισμός, ὡς θρησκευμα κατ' εἶδος ὄλως ἄλλο, οὐσιαστικῶς διαφορώτατος, ὅσον οὐρανὸς γῆς, τῶν λοιπῶν θρησκευμάτων, εἶναι ἀνεπίδεκτος συγκρίσεως πρὸς αὐτά (1), οὐχὶ διότι δὲν γίνεται ἡ σύγκρισις, ἀλλὰ διότι ἡ σύγκρισις καταδεικνύει μόνον διαφορὰς εἰς οὐσίαν, νοήματα, προϋποθέσεις καὶ ἀποδεικνύει τὴν θεόθεν προέλευσιν καὶ τὴν θεϊαν σύστασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ λοιπὰ ἀνθρωπίνης προελεύσεως θρησκευματα (2).

Γ) Παρὰ ταῦτα δὲν εἶναι ἔξω τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ ὁ ἐξωχριστιανικὸς κόσμος· δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἡ θεία Πρόνοια ὀδηγεῖ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βεβουλημένην καὶ προκαθωρισμένην καθολικὴν λύτρωσιν. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι πλέον μόνον μία θεωρία, ὡς ἡ τῶν Στωϊκῶν καὶ Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος περὶ τοῦ ἀνὰ τὰ ἔθνη σπερματικῶ Ἰστορίου τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' εἶναι διαπίστωσις καὶ τῆς θρησκευολογικῆς Ἐπιστήμης ἐκ τῆς ἐρεῦνης, ἀνὰ πᾶν βῆμα αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς παγκοσμίου Ἰστορίας. Ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης ὀρωμένη καὶ διεκμελετομένη ὑπὸ τῆς Ἰστορίας τῶν θρησκευμάτων ἡ ἐξωχριστιανικὴ θρησκευτικότης παρουσιάζει ἔκδηλον τὴν ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἰστορίᾳ σκόπιμον δαῶσιν τῆς θείας Προνοίας πρὸς τὸ καθολικὸν τέλος, ὅπερ εἶναι ὁ Χριστός (3), ἡ μία Ποίμνη ὑπὸ τὸν Ἔνα Ποιμένα (4).

1. Πρβλ. *R. Nostitz-Rieneck*, Vergleichende Religionsgeschichte und unvergleichliches Christentum, ἐν: Stimmen der Zeit, 1918, 345-358.

2. Πρβλ. *M. C. v. Malapert-Neufville*, Die ausserchristlichen Religionen und die Religion Jesu Christi (Leipzig 1914).— *H. W. Schomerus*, Das Geistesleben der nichtchristlichen Völker und das Christentum (Leipzig 1914).— *R. E. Speer*, Das Christentum und die nichtchristlichen Religionen, I-II (Basel 1914-15).— Πρβλ. καὶ *R. Pettazoni*, Storia del Cristianesimo e Storia delle Religioni, ἐν: Scientia (Rivista internazionale di sintesi scientifica), 1914, σελ. 88-100.— *Carl Clemen*, Christentum und andere Religionen. Ein religionsgeschichtlicher Forschungsbericht, ἐν: Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1920, σελ. 166-191.— *G. Reid*, A Christian's Appreciation of other Faiths (Chicago 1921).— *W. Paton*, Jesus Christ and the World Religions (London 1922).— *E. C. Dewick*, The Relation of Christianity to other Religions, ἐν: The Modern Churchman, 1922, σελ. 577.— *M. Schlunk*, Die Weltreligionen und das Christentum (Hamburg 1923).— *A. Schweizer*, Christianity and the Religions of the World (London 1923).

3. Πρβλ. *C. N. Scott*, The Religions of Antiquity as Preparatory to Christianity (London 1914).— *A. E. Garvie*, Tutors into Christ. Introduction to the Study of Religions (London 1920).

4. Ἰω. 10,16.

Διὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν μου (1) πρὸς τὸ ἐν Βόννη συγκροτηθὲν 31 Ἰουλίου—4 Αὐγούστου 1952) θρησκευολογικὸν Συνέδριον, ἔλεγον τὰ ἑξῆς :

« Ἀλλὰ καὶ ὁ Πολυθεϊσμός, εἰς τοὺς διαφόρους τύπους αὐτοῦ, εὔρε τὴν ἀξιολογικὴν του θέσιν ἐν τῇ Προνοίᾳ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἔλεγεν, ὅτι ἔχει καὶ ἄλλα πρόβατα, « ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς, ταύτης » (Ἰω. 10, 16) διὰ τούτων ἐβεβαίωσεν, ὅτι τὸν ἔξωχριστιανικὸν κόσμον, ἀπ' ἧς ὑπάρχει, ἐθεώρει ὡς *ἰδικόν Του* καὶ ἀκριβῶς πρὸς αὐτόν, τὸν εἰσέτι ἔξω τῆς αὐλῆς Του τελευτῶντα κόσμον Του, κατευθύνει ὁ Ἰησοῦς τὴν δρᾶσιν τῶν ἰδικῶν Του πρὸς ἐπισυναγωγὴν πάντων τῶν ἔξω τῆς αὐλῆς τελούντων προβάτων ΤΟΥ, ὡς αὕτη προαναγγέλθη ὑπὸ τῶν προφητῶν Του καὶ προκαθωρίσθη ἐπ' Αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὡς ὁ τελικὸς Αὐτοῦ σκοπός, οὗ τὴν πρὸ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου πραγματοποίησιν προεῖπεν Οὗτος ὡς ἀσφαλῆ.. Συνωδᾷ τούτοις, παύουσιν οἱ πολυθεῖσμοι νὰ ἀξίωσι καθ' ἑαυτοὺς οἰανδὴποτε περιφρόνησιν, ὡς συνέβαινε σχεδὸν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐκ στενῆς ἀντιλήψεως τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας. Τώρα, χάρις εἰς τὴν θρησκευολογίαν, ὁ Χριστιανὸς Θεολόγος διαγινώσκει πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ τὸ σωτήριον σχέδιον τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος βραδέως, ἄλλ' ἐμμόνως παρασκευάζει τὴν ἀνθρωπότητα εἰς Χριστόν! Καὶ ὁ μέχρι τοῦδε θρησκευολογικῶς ἀνίδεος χριστιανὸς θεολόγος ἐπιστρέφει εἰς τὴν θρησκευολογικῶς εὐρύτατα προσηνατολιτισμένην θεολογίαν τῶν πρώτων χριστιανῶν συγγραφέων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες δυστυχῶς παρομένουσιν εἰσέτι θρησκει λογικῶς ἀνεπεξέργαστοι. »

« Ἀρὰ γὰρ ὁ Θεὸς δὲν χρησιμοποιεῖ καὶ ἐκείνους, τοὺς μηδαμινωτάτους καὶ πρωτογονωτάτους τοῦ γένους μας, ἐκείνας τὰς ἐκ παμπάλαιστότης ἐποχῆς διασωθείσας φωλεὰς τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα τοὺς ἐν τῇ τιαν. ἰφ ὑπεροψία περιπλανωμένους ἀνθρώπους τῆς σήμερον προσκαλέσῃ εἰς περισκεψιν καὶ ἐπιστροφὴν πρὸς τὸν Κύριον καὶ Θεόν των καὶ διὰ τούτου ἀνακαλέσῃ εἰς τὴν σωτηρίαν των καὶ εἰς τὴν ἀναγέννησίν των; Οὕτως ἄρα ὁρῶμενοι οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι λαοὶ καὶ πρωτολαοὶ, κατὰ τὸ πλεῖστον θανόντες, θὰ ἐπλήρουν ἀκόμη μίαν σημαντικὴν ἀποστολήν. Λέγομεν πολὺ, ἐὰν παραδεχόμεθα, ὅτι, ἀκριβῶς τούτου ἕνεκα, μία σοφὴ καὶ καλοκάγαθος Πρόνοια ἐφείσθη αὐτῶν μέχρι σήμερον εἰς τὰς πλέον μεμακρυσμένας καὶ πλέον ἀδιοράτους γωνίας τῆς γῆς; » ἐρωτᾷ εἰς τῶν ἐρευνητικωτάτων συγχρόνων θρησκευολογικῶν καὶ θρησκευολογῶν 2.

ζ) Οὗτω, δι' ἀντικειμενικῆς ἐρεῦνης, ἀπηλλαγμένης δογματικῶν ἀφετηριῶν ἢ προϋποθέσεων, ἡ θρησκευολογία κατέληξεν ἤδη εἰς πορίσματα περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐν τῇ παγκοσμίῳ Ἱστορίᾳ θέσεως αὐτοῦ, πλήρως συμφωνοῦντα πρὸς τὴν περὶ αὐτοῦ ἐπιστημονικῶς διεξιεργασμένην διδασκαλίαν τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας, καὶ παρέχει *νέας ἐξωδογματικὰς βεβαιώσεις καὶ ἀποδείξεις τοῦ κύρους τῆς βιβλικῆς Ἀποκαλύψεως*, αἵτινες

1. *Leonidas John. Philippidis, Religionsgeschichte als Heilsgeschichte in der Weltgeschichte (Mitteilung an die Deutsche Jahrestagung für Religionsgeschichte in Bonn, 31 Juli—4 August) Athen 1952.*

2. *Wilhelm Koppers, σελ. 159.*

αποτελοῦσιν ἀκαταμάχτητα ἐπιχειρήματα καθολικῆς καὶ ὑποχρεωτικῆς ἰσχύος.

η) Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, ἡ θρησκευολογικὴ Ἐπιστήμη, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Ἐθνολογίας, διεπίστωσε τὴν ἐν τῇ πραγματικότητι ἀνυπαρξίαν ἀθρησκῶν ἀτόμων καὶ λαῶν, τῶν ἐν φυσιολογικῇ καταστάσει βιούντων, ἐβεβαίωσε τ.ἔ. τὴν καθολικότητα τῆς θρησκείας⁽¹⁾, ἅτε ἐμφύτου τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, καὶ ἀνέτρεψεν ἓνα πρὸς ἐνὶ πάντας τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου ἰσχυρισμούς, διεξουχίσασα κεχωρισμένως μίαν ἐκάστην ἐκ τῶν ἀμφισβητούμενων περιπτώσεων διὰ μακροχρονίου ἐπιτοπίου ἐρεύνης. Περὶ λαῶν τινων, τέως φερομένων ὡς δῆθεν ἀθρησκῶν, διεπιστώθη, ὅτι θρησκευοῦσι βαθύτερον καὶ πληρέστερον ἢ ὅσον οἱ περὶ αὐτῶν πληροφορήσαντες.

α. Ὅτι ἡ φερομένη ὡς ἀτομικὴ ἀθρησκεία ἢ ἀθεΐα εἶναι προῖον παθολογικῆς διαταραχῆς, τοῦτο καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ρητῶς βεβαίῳ⁽²⁾ καὶ ἡ σύγχρονος Ἐπιστήμη, κατόπιν ἐρεύνης τοῦ θέματος καὶ τῶν ἐπὶ μέρους περιπτώσεων, δέχεται: «Εἰς Θεὸν πιστεύει κατὰ βάσιν πᾶς ἄνθρωπος μὴ φρενοβλαβῆς, ἀκόμη καὶ οἱ διαμφισβητοῦντες ἢ καὶ μὴ γνωρίζοντες τοῦτο»⁽³⁾. «Μεταξὺ ὄλων μου τῶν ὑπερμεσηλικῶν ἀσθενῶν, ἦτοι τῶν πέρα τῶν 35 ἐτῶν — βεβαίῳ ὁ θεμελιωτῆς τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρθους⁽⁴⁾ — οὐδὲ εἷς ὑπάρχει, οἷ τὸ τελικὸν πρόβλημα νὰ μὴ ἦναι πρόβλημα θρησκευτικῆς του προσαρμογῆς (ἐναρμονίσεως). Ναί, πάντες ἀσθενοῦσι κατ' ἔσχατον λόγον εὐθὺς ὡς ἀπολέσωσι πᾶν ὅ,τι ζωντανὴ θρησκεία πάσης ἐποχῆς ἔδωκεν εἰς τοὺς πιστοὺς της, οὐδεὶς δὲ ἴσθη πραγματικῶς, ὅστις δὲν ἐπανεκήτησε τὴν θρησκευτικὴν του προσαρμογὴν»⁽⁵⁾. Εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην τῆς σχέσεως θρησκευτικότητος καὶ ὑγείας καὶ ἀντιπροσώφους: τῆς σχέσεως ἀπιστίας ἢ ἁμαρτίας (= διακοπῆς τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίας) καὶ νόσου ἔχει τὴν βάσιν αὐτῆς ἡ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκαλυφθεῖσα, ὑπ' Αὐτοῦ δὲ καὶ τῶν ἀποστόλων Του εὐρέως ἐφαρμοσθεῖσα διαγνωστικὴ καὶ θεραπευτικὴ, ἦν μόλις σήμερον, μετὰ εἴκοσιν αἰῶνας ἔκτοτε, προσέσχεν, ἐμελέτησε καὶ ἀπεδέχθη ἡ σύγχρονος Ἰατρικὴ⁽⁶⁾.

β. Ἡ ἐκ μέρους σοβαρῶν ἐρευνητῶν θεραπεία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὠδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὴν διαπίστωσιν τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ

1. Πρβλ. *H. Bergson*, *Les deux sources de la Morale et de la Religion* (Paris 1946), σελ. 105: «Il n'y a jamais eu de société sans religion». Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ *Πλουτάρχου*, Ἡθικά 112ῶ P 1ξ. (= Πρὸς Κολώτην 31) ἔχει τύχει πλήρους θρησκευολογικῆς ἐπιβεβαιώσεως.

2. Ψαλμ. 13,1 καὶ 52,1: «Ἐἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, οὐκ ἔστι Θεός».

3. *Ricarda Hauch*, ἐν: *Dichterglaube. Stimmen religiösen Erlebens* (Hrsg. von A. Braun), Berlin 1931, σελ. 140.

4. *C. G. Jung*, ἐν: *Anima*, IV (1949), σελ. 35.

5. Πρβλ. *Τοῦ αὐτοῦ*, *Psychologie und Religion* (Zürich 1940), σελ. 9,12.

6. Πρβλ. *Ed. Bertholet*, *Guérisons spirituelles. Le Christ et la guérison des maladies* (Lausanne 1945).—*Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, Ἡ πίστις ὡς παράγων βεβαίας ἰάσεως (Ἀθήναι 1947).—*François Leuret* *Les guérisons miraculeuses modernes* (Paris 1950).—*Ἀρ. Ἀ. Ἀσπιώτη*, Ἡ ἀρρώστεια καὶ ἡ ψυχὴ (Ἀθήναι 1951).—*Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου*, Ὁ ψυχοτροπισμὸς τῆς συγχρόνου Ἰατρικῆς ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς πανσθενοῦς χριστιανικῆς πίστεως (Ἀθήναι 1951).

ἐν τῇ φύσει καὶ ἐστώμωσε διὰ πεπαρησιασμένων ὁμολογιῶν τὰ κατὰ τῆς θρησκείας ἀνεπιστημονικὰ βέλη παλαιότερων φυσικῶν. Ἐκ τῆς διαλέξεως: «Θρησκεία καὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι» (Religion und Naturwissenschaft. Leipzig 1938) τοῦ διαπρεποῦς Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου φυσιοδίφου Max Planck (βραβεῖον Νόμπελ) παρατιθέμεθα τὴν ἀκόλουθον χαρακτηριστικὴν περικοπήν: «Ὅπου καὶ ὅσον εὐρέως καθίσταται εἰς ἡμᾶς δυνατὸν νὰ προσβλέψωμεν, οὐδαμοῦ εὐρίσκομεν ἀντίφασιν τινα μεταξὺ θρησκείας καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐν τρεῖς κυριωτάτοις σημείοις πλήρη συμφωνίαν. Θρησκεία καὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι δὲν ἀποκλείουσιν ἀλλήλας, ὡς τινες σήμερον πιστεύουσιν ἢ φοβοῦνται, ἀλλ' ὁλοκληροῦσι καὶ ἐξυψηροτοῦσιν ἀλλήλας... Θρησκεία καὶ φυσικαὶ ἐπιστήμαι διεξάγουσιν ἀπὸ κοινοῦ τὸν ἀκατάπανστον καὶ ἀνυποχώρητον ἀγῶνα κατὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, τὸ δὲ κατευθυντήριον πρὸς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος τούτου σύνθημα ὑπήρξεν ἔκπαλαι καὶ θὰ ἦναι πάντοτε: *Πρὸς τὸν Θεόν!*» (1).

Ὁ δ' ἐφευρέτης τῆς δι' ἀκτίνων θεραπείας εἰς βάθος καὶ ἰδρυτῆς τοῦ πρώτου Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου διὰ τὴν ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θεμελίωσιν τῆς Ἰατρικῆς F. Dessauer, περιγράφων πῶς ἐν ταῖς ἐρεῦναις αὐτοῦ συναντᾷ πάντοτε ὀπισθεν τῆς ὕλης πνευματικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἀποκάλυψιν ἀνωτέρας Δυνάμεως, συμπεραίνει: «Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν, ὅτε πυκνοῦνται αἱ ἀνακαλύψεις, μεγαλυνόμεναι εἰς διαστάσεις, ἀριθμὸν, βάθος, παραδοξότητα, δυναμισμὸν οὕτως, ὥστε σχεδὸν πτοούμεθα ἀπὸ παντὸς ὅ,τι εἰσρέει—ὄ,τι προσπίπτει εἰς τὰ ὄμματά μας ἐν τοῖς κεκρυμμένοις ἐργαστηρίοις, εὐρίσκομεν, συχνότερον ἢ ἀπὸ μακροῦ, συνομολόγησιν τῶν ἐρευνητῶν πρὸς τὸ θρησκευτικὸν βίωμα. Τῶ ὄντι, οἱ ὅλως Μεγάλοι ἦσαν σχεδὸν πάντοτε καὶ πιστοὶ, θρησκευτικοὶ τ. ἔ. ἄνθρωποι, προσκεκολλημένοι εἰς τὸ Ἀπόλυτον. Τὸ βίωμα τῆς συναντήσεως μετὰ τῆς Ἀποκαλύψεως διανοεῖται τὰ βᾶθη καὶ δημιουργεῖ θρησκούς· διότι ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὅτι ἡ Ἰνώσις ὀδηγεῖ πρὸς τὴν θρησκείαν» (2). Καὶ ἔτερος διαπρεπῆς φυσικός, διαπιστῶν πανταχοῦ τοῦ φυσικοῦ κόσμου σύστημα, ἄρμονίαν καὶ τάξιν, ἐπιλέγει: «Υπάρχει λοιπὸν ἔστω καὶ εἰς, ὅστις δύναται νὰ ὀμιλῇ περὶ ὕλισμοῦ τῆς Ἐπιστήμης; Ὅλως τοῦναντίον, ὁ ἐπιστήμων ἐνοῦται μετὰ τοῦ πρὸ χιλιάδων ἐτῶν Ψαμμιστοῦ ἐν τῇ πλήρει δέους δοξολογίᾳ, καθ' ἣν οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» (3).

γ. Περὶ δὴθεν ἀθρήσκων ἢ ἀθεῶν λαῶν: «Ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὑπάρχουσι λαοὶ ἢ φυλαὶ ἄνευ θρησκείας ἀπεδείχθη ἕως τοῦδε ὡς στηριζόμενος ἐπὶ ἀνεπαρκούς παρατηρήσεως ἢ συγχύσεως ἐννοιῶν. Φυλὴ ἢ λαὸς ἄνευ ἱεροτελεστιῶν ἢ ἄνευ πίστεως εἰς ὑπέρτερον Ὄν οὐδαμοῦ εἰσέτι

1. Ἐν: «Christus und die Religionen der Erde» (ἴδε ἀνωτέρω), I, σελ. 20.

2. F. Dessauer, Religion im Lichte der Naturwissenschaft (Frankfurt a. M. 1950), σελ. 36. Πρβλ. *Τοῦ αὐτοῦ*, Leben, Natur, Religion (1926).—Philosophie der Technik (1927).—Mensch und Kosmos (Frankfurt a. M. 1948).

3. Robert Andrew Millikan, Evolution in Science and Religion (Newhaven 1927) Βραβεῖον Νόμπελ καὶ: Science and the new Civilization (New York 1930). Ἐάνωτέρα παρὰ: Fülöp-Müller, Saints that moved the World! (New York 1947).

εὐρέθη, τοιοῦτοι δὲ ἰσχυρισμοί, διαπιστωθέντες ὑπὸ ταξειδιωτῶν, κατεργίφθησαν βραδύτερον διὰ τῶν γεγονότων»⁽¹⁾. «Ἡ Ἱστορία τῶν θρησκευμάτων ἀρνεῖται, ὅτι ὑπῆρξαν ἢ δύνανται νὰ ὑπάρξουν τοιοῦτοι ἄνθρωποι»⁽²⁾. «Ἀπὸ τοῦ I. Ranke προέρχεται ὁ γνωστός, ἐκ βαθείας ἱστορικῆς διεισδύσεω, κερδηθεὶς, λόγος: «Πᾶσα ἐποχὴ πρόσκειται ἀμέσως τῷ Θεῷ». Εἶναι, ἀσυζητητεῖ, θεμελιώδους καὶ ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὴν σκέψιν μας καὶ τὴν ζωὴν μας, διὰ τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Πράξιν ἐὰν καὶ ἀπὸ τῆς μεθοδικῆς μὲν καὶ εἰς περιεχόμενον ἐξυγιανθείσης, ἱστορικῶς δὲ προσανατολισθείσης ἐρεῦνης τῶν λαῶν καὶ τῶν πρωτοανθρώπων ἀναπηδᾷ κατὰ τρόπον πειστικὸν ἢ (ἐξῆς) γνῶσις: «Καὶ ἡ παλαιότητα (ὅσον δύνатаί τις νὰ τὴν συλλάβῃ παλαιότητα) ἐποχὴ πρόσκειται ἀμέσως τῷ Θεῷ». Naί, ὄχι μόνον τοῦτο: συμφώνως πρὸς τὴν ἐν πάσαις ταῖς δυναταῖς γλώσσαις καὶ ποικιλίαις ἐπαναλαμβανομένην διαμαρτυρίαν, ἐπιτρέπεται, μετατρέποντές πως τὴν ἀνωτέρω διαπίστωσιν, νὰ εἴπωμεν, ὅτι πᾶσα ἐποχὴ, καὶ ἡ παλαιότητα, εἶναι οὐ μόνον ἄμεσος τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ ἄμεσος ἀπὸ Θεοῦ»⁽³⁾.

(Συνεχίζεται)

1. *Nathan Söderblom*, *Kompendium der Religionsgeschichte* ⁶ (Berlin 1931), σελ. 7.

2. *Franz König*, *Der Mensch und die Religion*, ἐν: *Christus und die Religionen der Erde*, (ἴδε ἀνωτέρω), I, σελ. 66.

3. *Wilhelm Koppers*, *Der historische Gedanke in Ethnologie und Religionswissenschaft*, ἐν: *Christus und die Religionen der Erde*, I, σελ. 109.